

Prof. dr hab. Mirosława Melezini
Zakład Prawa
Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych
Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki
i Przedsiębiorczości w Łomży

Recenzja

**rozprawy doktorskiej mgr. Roberta Sosika
pt. „Obrona konieczna w polskim i amerykańskim prawie
karnym. Studium prawnoporównawcze”, Lublin 2019, ss. 311**

1. Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska jest obszernym, liczącym 311 stron, opracowaniem, którego przedmiotem jest instytucja obrony koniecznej w polskim i amerykańskim prawie karnym. Tytuł rozprawy i treść Wprowadzenia wskazują, że praca ma charakter prawnoporównawczy. Istotnie, wywód zawarty w pracy to nie tylko prezentacja regulacji prawnych obowiązujących w dwóch różnych systemach prawnych, ale także wskazanie elementów wspólnych oraz różnic pomiędzy ocenianymi systemami, które tkwią m.in. w źródłach prawa karnego, uwarunkowaniach kulturowych czy historycznych, które to różnice odnoszą się nie tylko do treści przepisów, ale niekiedy również ich wykładni.

Wybór tematu recenzowanej pracy należy ocenić jako uzasadniony i trafny. Jest to temat ważny rzeczowo i wyjątkowo doniosły społecznie. Trzeba też podkreślić, że o ile zagadnienie obrony koniecznej nieustannie cieszy się dużym zainteresowaniem nauki i doczekało się licznych analiz w piśmiennictwie polskim, to brakowało tak pogłębionego opracowania prezentującego problematykę obrony koniecznej w prawie amerykańskim, ukazanego ponadto w ujęciu prawnoporównawczym. Jest to niewątpliwie nowe i twórcze spojrzenie na instytucję obrony koniecznej. Dodatkowym walorem rozprawy jest jej walor poznawczy, przybliżający amerykański system prawny.

2. Autor za zasadniczy cel rozprawy, klarownie określony we Wprowadzeniu, przyjął ustalenie, „czy instytucja obrony koniecznej w Stanach Zjednoczonych w sposób znaczący różni się od kontratypu obrony koniecznej, funkcjonującego na gruncie polskiego kodeksu karnego” oraz

„jakie istnieją podobieństwa i różnice w regulacjach prawnych określających tę instytucję i czy występują analogiczne problemy w praktyce stosowania tych przepisów w Polsce i Stanach Zjednoczonych” (s.5). Za cel pracy Autor przyjął także ustalenie, „który z systemów prawnych zawiera bardziej rygorystyczne ograniczenia i warunki obrony koniecznej”. Tak określone cele rozprawy należy uznać za trafne.

Realizując zaplanowany cel, Autor przyjął jako hipotezę badawczą tezę, że pomimo znaczących różnic w kształcie i funkcjonowaniu obu systemów prawnych, instytucja obrony koniecznej ma charakter uniwersalny i obwarowana jest zbliżonymi warunkami i ograniczeniami (s.6).

Po lekturze recenzowanej pracy należy uznać, że Autorowi udało się zrealizować wyznaczone cele oraz zweryfikować określoną tezę badawczą. W Uwagach końcowych Autor odnotowuje m.in., że „pomimo istotnych różnic kulturowych i systemowych regulacje dotyczące obrony koniecznej w Polsce i w Stanach Zjednoczonych mają ze sobą wiele wspólnego” (s.276), w szczególności warunki dopuszczalności stosowania obrony koniecznej są w obu systemach niemal identyczne (s.278), a najważniejszą różnicą jest brak uregulowania w amerykańskim prawie karnym kwestii przekroczenia granic analizowanego kontrotypu (s.280) i dodaje, że „nic nie wskazuje, aby prawo do obrony koniecznej w Stanach Zjednoczonych było wyraźnie szersze niż w Polsce” (s.283).

3. Autor w realizacji zamierzeń badawczych zastosował różne metody analizy naukowej. Posłużył się metodą analizy tekstu prawnego (normatywną), metodą dogmatyczną, analizą judykatury oraz metodą prawno-porównawczą. Dodatkowo Autor wykorzystał metodę historyczną. Dobór metod badawczych jest właściwy i dobrze świadczy o umiejętnościach badawczych Doktoranta.

Pozytywnie należy też ocenić warsztat naukowy przedłożonej rozprawy, który jest niezwykle bogaty. Opiera się na dobrze dobranej i w szerokim zakresie wykorzystanej literaturze w języku polskim. Bardzo bogata jest też literatura obcojęzyczna (118 pozycji), zwłaszcza w języku angielskim, którą Autor umiejętnie wykorzystał, o czym świadczy prowadzony wywód. Bibliografia liczy 329 pozycji. Szkoda tylko, że Autor nie sporządził spisu literatury osobno w języku polskim i języku angielskim. Imponujący jest również wykaz orzeczeń obejmujący 99 orzeczeń polskich i 66 orzeczeń amerykańskich i angielskich. Co istotne, lektura recenzowanej rozprawy dowodzi, że Autor porusza się w zebranych materiale źródłowym swobodnie, ze znajomością poruszanej problematyki.

W kontekście wykorzystanej, niewątpliwie bogatej literatury trzeba jednak zauważyć, że

Autor nie uwzględnił w toku prowadzonej analizy kilku ważnych publikacji. Na stronie 51, w odniesieniu do prawa angielskiego Autor podnosi, że „zdaje się być całkowicie niezauważalny przez polską literaturę przedmiotu” fakt uregulowania obrony koniecznej w zamierzonych czasach. Należy w tym miejscu wskazać niezwykle doniosłą monografię, która zawiera wzmianki na temat obrony koniecznej, a mianowicie rozprawę St. Frankowskiego – Wina i kara w angielskim prawie karnym, Warszawa 1976, s. 25-32 i 38-39. Nie uwzględnił też Autor dwóch ważnych nowych publikacji, odnoszących się do tytułowego zagadnienia, tj. prac: R. A. Stefański, Immunity form prosecution for exceeding the limits to the right of self-defense (Niekaralność przekroczenia granic obrony koniecznej), *Ius Novum* 2018 (Vol. 12) nr 2, s. 5-24; B. J. Stefańska – Delusive self-defence (Urojona obrona konieczna), *Ius Novum* 2018 (Vol. 12) nr 2, s. 53-70.

Praca pod względem formalnym przygotowana jest starannie. Napisana jest ładnym językiem, z dużą dbałością o przypisy zarówno w warstwie merytorycznej, jak i redakcyjnej, które liczą 1214 pozycji. Wywód jest klarowny i zrozumiały.

Dodać trzeba, że Autor zamieścił w pracy ciekawe dwa załączniki (s. 306 i n.), mianowicie Załącznik 1 – prezentujący wykaz przepisów dotyczących obrony koniecznej w podziale według poszczególnych stanów USA oraz Załącznik 2 – prezentujący tabelaryczne ujęcie zasad odnoszących się do subsydiarności lub samoistności obrony koniecznej we wszystkich stanach USA.

4. Struktura recenzowanej pracy odpowiada przyjętym założeniom teoretycznym i deklarowanym celom. Oprócz wprowadzenia i uwag końcowych praca składa się z ośmiu wyodrębnionych tematycznie rozdziałów. Układ zagadnień został ułożony prawidłowo, z zachowaniem należytego porządku rzeczowego i logicznego. Rozprawa jest przemyślana koncepcyjnie. Poszczególne rozdziały obejmują:

- pojęcie i funkcje obrony koniecznej (rozdział I);
- historyczny rozwój instytucji obrony koniecznej (rozdział II);
- charakter prawny obrony koniecznej w systemach prawnych Polski i Stanów Zjednoczonych (rozdział III);
- ustawowe znamiona obrony koniecznej w polskim kodeksie karnym (rozdział IV);
- obrona konieczna w prawie amerykańskim (rozdział V);
- problem wyznaczenia granic obrony koniecznej (rozdział VI);
- przekroczenie granic obrony koniecznej (rozdział VII);
- zagadnienia szczególne obrony koniecznej (rozdział VIII);

5. Autor rozważania merytoryczne rozpoczyna od przedstawienia zagadnień terminologicznych związanych z rozumieniem pojęcia „obrona konieczna” w języku polskim i terminu „self-defense” (w tłumaczeniu „obrona własna”) w języku angielskim. Następnie analizuje funkcje obrony koniecznej w kontekście funkcji prawa karnego, akcentując podkreśloną w doktrynie doniosłą rolę społecznej funkcji obrony koniecznej. Należy uznać, że zawarte ustalenia są ważne, bowiem stanowią swoiste wprowadzenie do dalszej pogłębionej analizy badanego zagadnienia.

Za potrzebne i pożyteczne należy też uznać ukazanie w rozdziale drugim genezy i ewolucji instytucji obrony koniecznej. Jest to bowiem jedyny sposób uzyskania wiedzy niezbędnej do analizy współczesnych problemów. I choć obrona konieczna ma długą historię, jako że jej korzenie sięgają prawa rzymskiego, to Autorowi udało się uchwycić zasadnicze zmiany w ukształtowaniu tej instytucji w prawie polskim i dostrzec kwestie związane z uzasadnieniem prawa do stosowania obrony koniecznej. W mniejszym zakresie, aczkolwiek czytelnie, Autor przedstawił rys historyczny obrony koniecznej w systemie prawnym określanym mianem common law, słusznie wskazując na wpływy prawa angielskiego na ukształtowanie obrony koniecznej w prawie amerykańskim, m.in. w postaci uznania subsydiarności obrony koniecznej, która w XIX wieku w prawie amerykańskim została zastąpiona przez zasadę samoistności (s.58).

Rozdział trzeci rozprawy poświęcony został analizie charakteru prawnego obrony koniecznej na gruncie polskiego i amerykańskiego prawa karnego z uwzględnieniem usytuowania badanej instytucji w obu systemach prawnych. Autor trafnie odnotowując, że obrona konieczna jest okolicznością wyłączającą odpowiedzialność karną, uchylającą bezprawność czynu i znajdującą prawne usprawiedliwienie, podnosi w rozważaniach ważne wątki. Dotyczą one w szczególności sformułowanej przez W. Woltera koncepcji obrony koniecznej jako kontratypu przestępstwa oraz obrony koniecznej w systemie prawa amerykańskiego. Autor prezentując ujęcie obrony koniecznej w Stanach Zjednoczonych już na początku rozważań zasadnie akcentuje różnorodność źródeł prawa, wskazując m.in., że w obiegu prawnym USA funkcjonuje 50 stanowych kodeksów karnych, kodeks okręgu stołecznego – dystrykt Kolumbii oraz kodeks federalny Stanów Zjednoczonych, a jednocześnie odnotowuje, że główną rolę w praktyce odgrywa oprócz prawa stanowionego – orzecznictwo. Autor słusznie podkreśla, że okoliczności te powodują rozbieżności w regulacjach wewnętrznych. Jednocześnie Autor w sposób interesujący omawia główne teorie uzasadniające podjęcie obrony koniecznej: teorie normatywnego postrzegania obrony koniecznej, w tym koncepcję mniejszego zła oraz teorie formalistyczne, w tym koncepcję naturalistyczną wynikającą z wrodzonego i naturalnego prawa napadniętego do życia, które przeważa nad prawem agresora (s.

83-85). Odnotowuje także krytyczne odniesienia do wskazanych treści.

W dalszym wątku rozdziału trzeciego Autor podnosi kwestię obrony koniecznej w kontekście ochrony konstytucyjnych wolności i praw, w szerokim zakresie odwołując się do poglądów doktryny, zaznaczając też, że podstawy prawa do obrony w prawie amerykańskim „można doszukiwać się w drugiej poprawce Konstytucji USA, zaś wszelkie wątpliwości dotyczące zakresu tego uprawnienia pozostawia się unormowaniom autonomicznym stanów” (s. 95).

Rozważania rozdziału trzeciego zamykają uwagi Autora na temat obrony koniecznej w innych działach prawa stosowanego (s. 96-106), tj. w polskim prawie wykroczeń i w prawie cywilnym oraz w prawie amerykańskim – w ramach odpowiedzialności cywilnej za szkody powstałe w wyniku działania w ramach obrony koniecznej. Zamieszczone rozważania, aczkolwiek ciekawe, wykraczają poza temat rozprawy, który odnosi się do prawa karnego, zwłaszcza, że w prawie wykroczeń – jak trafnie zauważa Autor – instytucja obrony koniecznej „nie odbiega zasadniczo od jej odpowiednika funkcjonującego na gruncie kodeksu karnego” (s. 96).

W rozdziale czwartym Autor w oparciu o literaturę przedmiotu i orzecznictwo charakteryzuje ustawowe znamiona obrony koniecznej w ujęciu kodeksu karnego, wyróżniając znamiona dotyczące zamachu oraz odnoszące się do działań obronnych. Rozważania Autora mają głównie charakter sprawozdawczy, choć są oczywiście niezbędne w aspekcie prawnoporównawczych założeń pracy. Na marginesie należy zauważyć, że tytuł rozdziału czwartego zamieszczony na stronie 107 - „Obrona konieczna w prawie polskim” różni się od tytułu wskazanego w Spisie treści (s. 2), który brzmi „Ustawowe znamiona obrony koniecznej w polskim kodeksie karnym”.

Bardzo interesujące są rozważania Autora w rozdziale piątym, dotyczącym obrony koniecznej w prawie amerykańskim. Mają one istotny walor poznawczy, który w końcowej części pracy umożliwia Autorowi wskazanie podobieństw i różnic w regulacjach prawnych instytucji obrony koniecznej w prawie polskim i w prawie amerykańskim, a także ich podłoża, co umożliwia weryfikację postawionej hipotezy badawczej. Z licznych omówionych kwestii w tym rozdziale na podkreślenie zasługuje ukazanie złożoności źródeł współczesnego amerykańskiego prawa karnego i na tym tle dokonanie prezentacji materialnoprawnych warunków obrony koniecznej z szerokim odwołaniem się do poglądów przedstawicieli amerykańskiej doktryny. Interesującym wątkiem jest także prezentacja różnych odmian obrony koniecznej w prawie amerykańskim (s. 153-166), takich jak : obrona człowieka (obrona własna i osób trzecich), obrona mienia, obrona domostwa oraz obrona w przypadku przemocy domowej. W konkluzji Autor stwierdza, że „Ogólne zasady obrony koniecznej, a więc niesprowokowanie zamachu, jego bezprawność, konieczność użycia siły i jej proporcjonalność wobec zagrożenia znajdują zastosowanie do wszystkich omówionych odmian

obrony koniecznej, z tym jednak zastrzeżeniem, że do skorzystania z uprawnienia do użycia broni śmiertelnej zasady te są nieco bardziej restrykcyjne i uzależnione od odmiany obrony koniecznej i konkretnej jurysdykcji” (s. 166).

W rozdziale szóstym przedmiotem analizy jest problematyka granic obrony koniecznej w prawie karnym polskim i amerykańskim. Autor rozważania rozpoczyna od analizy pojęcia konieczności jako warunku, który stanowi podstawę obrony, sygnalizując (w odniesieniu do prawa polskiego) znaczenie art. 2 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, wskazanego w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 września 2008r., w interpretacji konieczności (s. 170). Pewien niedosyt budzi wypowiedź Autora w tej kwestii. Byłoby zasadne bliższe wskazanie wymogu, określonego w art. 2 ust. 2 lit. a EKPC, który przewiduje wyjątek od zasady samoistności obrony koniecznej, stanowiąc, że umyślne pozbawienie innego człowieka życia może nastąpić jedynie w przypadku bezwzględnie koniecznego użycia siły w obronie jakiegokolwiek osoby przed bezprawną przemocą.

Dalsze wywody Autora w rozdziale szóstym dotyczą problemu współmierności w ustaleniu granic obrony koniecznej w prawie karnym polskim i amerykańskim. Autor wskazuje na złożoność problemu proporcji obrony koniecznej na gruncie prawa amerykańskiego, podkreślając, że w każdej konkretnej sprawie dotyczącej obrony koniecznej zawsze jest on głęboko analizowany (s. 183). W końcowej części rozdziału Autor przedstawia również bardzo złożony problem samoistności i subsydiarności obrony koniecznej, która to subsydiarność może być pełna lub względna (s. 186). Odwołując się w szerokim zakresie do wypowiedzi doktryny i judykatury, Autor zwraca uwagę na podobne dylematy na gruncie prawa polskiego i amerykańskiego. W tej kwestii prezentuje też własne stanowisko przyjmując, że „należy przyznać słusność dominującej w polskiej doktrynie prawa karnego koncepcji pełnej samoistności obrony koniecznej, a więc przyznać, że warunek konieczności obrony jest spełniony już wtedy, gdy zaistnieje bezpośredni, bezprawny i rzeczywisty zamach na chronione prawem dobro jednostki lub dobro społeczne” (s. 193).

Rozważania zamieszczone w rozdziale siódmym dotyczą kwestii przekroczenia granic obrony koniecznej. Autor poddaje szerszej analizie powszechnie przyjęte w polskiej literaturze i judykaturze postacie przekroczenia w formie ekscesu intensywnego i ekstensywnego, a następnie przechodzi do omówienia przyjętej w prawie amerykańskim (w niektórych stanach) instytucji „wadliwej obrony koniecznej”, która w praktyce powoduje zmianę kwalifikacji prawnej czynu z morderstwa na nieumyślne spowodowanie śmierci, np. „w sytuacji użycia śmiertelnej siły /.../ wobec zagrożenia, które nie wymagało użycia siły o takim natężeniu” (s. 212). Autor zauważa, że choć w prawie karnym amerykańskim nie jest znana instytucja przekroczenia granic obrony koniecznej, to fakt działania sprawcy w obronie koniecznej ma wpływ na wymiar kary w związku z

redukcją stopnia zawinienia sprawcy (s. 211-212).

W dalszej części rozdziału Autor podejmuje problem przekroczenia granic obrony koniecznej w sytuacji opisanej w art. 25§3 polskiego kodeksu karnego, wynikającej ze strachu lub wzburzenia, a następnie przechodzi do prezentacji regulacji najbardziej zbliżonej do polskiej, a występującej na gruncie prawa amerykańskiego, w postaci zmiany kwalifikacji prawnej czynu z morderstwa na zabójstwo w afekcie (s. 224).

Rozważania rozdziału siódmego zamykają wywody Autora na temat przekroczenia granic obrony koniecznej w razie naruszenia tzw. miru domowego (art. 25§2a k.k.). Jednocześnie Autor zauważa, że w prawie amerykańskim w przypadku zamachów połączonych z naruszeniem miru domowego granice obrony koniecznej są szersze niż w prawie polskim (s. 236).

Ostatni, ósmy rozdział pracy Autor poświęcił wybranym zagadnieniom szczegółowym związanym z obroną konieczną, a zasadniczo występującym w praktyce polskiej i amerykańskiej. W jego ramach poruszył bowiem problem relacji obrony koniecznej do stanu wyższej konieczności, dopuszczalności obrony koniecznej w wypadku bójki i pobicia oraz w wypadku stosowania obrony koniecznej wobec zamachowców ze strony funkcjonariuszy publicznych. Ponadto analizie poddał tzw. interwencyjną obronę konieczną występującą w praktyce polskiej, która nie występuje w prawie amerykańskim. Autor wskazane problemy analizuje pod kątem wskazania podobieństw i różnic występujących w prezentowanych systemach prawnych, co oczywiście zasługuje na pozytywną ocenę.

Rozprawę zamyka dobrze skonstruowane podsumowanie („Uwagi końcowe”), w którym Autor dokonuje prezentacji ustaleń prawnoporównawczych, a także ich oceny, weryfikując postawioną hipotezę badawczą, o czym pisałam na początku recenzji.

6. Oceniając całość rozprawy doktorskiej pragnę wyrazić opinię, że Autor przedstawił dzieło interesujące i wartościowe, obrazujące jego szeroką wiedzę w zakresie podejmowanych problemów badawczych. Stanowi ono podstawę do jednoznacznie pozytywnej oceny. Trzeba podkreślić, że Autor z dużym znanstwem przedstawił analizowane zagadnienia i to nie tylko w odniesieniu do polskiego porządku prawnego, ale także do amerykańskiego porządku prawnego, łącznie ze znakomitą analizą źródeł prawa karnego w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Dowodzi to niezwyklej wnikliwości w analizie powoływanej literatury obcojęzycznej i judykatów, które następnie stanowiły podstawę rzetelnej i wnikliwej analizy.

Oceniając wysoko wartość naukową pracy, uważam, że w pełni zasługuje na opublikowanie.

W konkluzji stwierdzam, że rozprawa doktorska Pana mgr. Roberta Sosika stanowi

oryginalne rozwiązanie określonego problemu naukowego oraz wykazuje jego ogólną wiedzę teoretyczną w zakresie prawa, w szczególności prawa karnego, jak też umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Wyrażam zatem opinię, że rozprawa doktorska spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim, określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z

Mirostowo, Melesini